

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2007

Pojednanie o význame a podmienkach vzdelávania s prihliadnutím na Slovensko

Téma:

Význam myšlienok predstaviteľa klasickej liberálnej ekonómie pre Slovensko v roku 2007

Všetky analýzy príčin chudoby, sociálnej exklúzie a marginalizácie na trhu práce vychádzajú v prvom rade z nízkej úrovne dosiahnutého vzdelania jednotlivca, jeho nerozvinutých zručností a nízkej kvalifikácie (UNDP, UNESCO, UNICEF, WB, OECD, IRP). „Najviac evidovaných nezamestnaných pochádza zo skupiny vyučených osôb, osôb s ukončeným základným vzdelaním a bez vzdelania.“¹

Podľa Svetovej banky (WB) sú s chudobou najsilnejšie späté celkovo tri faktory, ktoré majú tendenciu sa vzájomným pôsobením posilňovať. Tieto tri faktory sú: dosiahnuté vzdelanie (z toho najmä vzdelanie osoby stojacej na čele rodiny/domácnosti), postavenie na trhu práce (zamestnanecký status) a miesto bydliska (región, vidiecka oblasť/mestská oblasť).

Na Slovensku sa nezamestnanosť objavila po roku 1990, kedy definitívne zanikla všeobecná pracovná povinnosť charakteristická pre predchádzajúce štátno-politické zriadenie. V priebehu nasledujúcich niekoľkých rokov miera nezamestnanosti na Slovensku vzrástla na pomerne vysoké hodnoty. Začiatkom roka 2000 počet nezamestnaných dosahoval kritickú úroveň 20 percent z celkovej pracovnej sily. Neľahký prechod od centrálne plánovanej ekonomiky na trhové hospodárstvo, rastúca konkurencia a nový druh tlaku smerujúci k efektívnosti a k zvyšovaniu produktivity napokon vyústil do situácie, keď miera nezamestnanosti v niektorých územných častiach Slovenskej republiky dokonca prekročila úroveň 40 percentuálnych bodov. Tento negatívny fenomén sa výrazne dotkol najmä tých skupín obyvateľstva, ktoré sa v relatívne krátkej dobe nedokázali naplno adaptovať na nové podmienky a nové možnosti, ktoré naraz ponúkla otvorená slobodná spoločnosť.

Friedmanov študent Gary Stanley Becker, zástupca Chicagskej ekonomickej školy a nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu (1992), vo svojej teórii ľudského kapitálu (Human capital theory²) rozoberal dosah investícií do ľudského kapitálu na hospodársky rast a súvisiace ekonomické otázky. Taktiež skúmal mieru vplyvu kvality osobného kapitálu na individuálne možnosti jednotlivcov ohodnocovať svoju budúcnosť a prispôbovať sa požiadavkám, ktoré na nich kladie ich životné interakčné prostredie.

„Do polovice minulého storočia sa veľká väčšina ekonómov domnievala, že pracovná sila je daná a nie je možné ju rozšíriť.“³ Beckerova teória ľudského kapitálu tento názor značne poopravila. Podľa nej sa ľudia o svojom vzdelaní a pracovnej príprave rozhodujú na základe porovnania výnosov a nákladov. Výnosy majú podobu vyššieho príjmu, lepšieho kultúrno-spoločenského postavenia, zamestnaneckého statusu a ďalších nefinančných ziskov jednotlivca – akým je napríklad sebarealizácia. Na druhej strane náklady predstavujú náklady obetovanej príležitosti (opportunity costs), teda hodnotu ušlého zisku (ušlej druhej preferovanej alternatívy) v podobe „strateného času“, či dodatočných nákladov spojených s aktivitami, ktoré majú zvýšiť hodnotu osobného kapitálu.

Jedným z hlavných dôvodov potreby investície do rozvoja ľudského kapitálu je podľa Beckera lepšia anticipácia budúcnosti, pretože kvalita osobného kapitálu ľuďom pomáha lepšie túto budúcnosť ohodnocovať. „Z toho vyplýva, že investovanie (rozvoj) tohto ľudského kapitálu mení zároveň diskont budúcich úžitkov a zároveň preferencie statkov pôsobením na súčasné a budúce konanie.“⁴ Práve táto časť teórie vysvetľuje ako sa vedomosti a hodnota ľudského kapitálu podieľajú na schopnosti jednotlivcov pružne reagovať na vzniknuté nároky a budúce potreby. V procese rozvoja osobného kapitálu sa navyše menia hodnoty aj postoje

¹ FILADELFIOVÁ, J., GERBERY, D., ŠKOBLA, D.: *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava : UNDP, 2006. s. 60.

² BECKER, G. S.: *Human Capital*. New York : Columbia University, 1975.

³ POŠVANC, M., MITOŠINKA, T.: *Analýza vybraných krajín OECD a Slovenska v oblasti vysokého školstva s návrhmi ďalších reformných odporúčaní*. Bratislava : Nadácia F. A. Hayeka, 2004. s. 10.

⁴ tamtiež

Ľudí, ich spoločenský status i vzorce správania. Už dávno neplatí všeobecne akceptovaná mienka z 50. a 60. rokov dvadsiateho storočia, že pojem ľudský kapitál (a tiež rovnomenná teória) je dehumanizujúci či ponižujúci lebo pojednáva s ľuďmi ako so strojmi a k ľudskému vzdelaniu pristupuje „ako k investícií a nie ako ku kultúrnej skúsenosti“⁵. V tej dobe bolo takéto uvažovanie považované, slovami Beckera, za „bezcitné a krajne obmedzené“⁶. No v súčasnosti investovanie do rozvoja ľudského kapitálu predstavuje najdôležitejší prvok pri tvorbe a rozvoji spoločensko-ekonomického postavenia (statusu) jednotlivca. Stupeň dosiahnutého vzdelania a postavenie na trhu práce priamo úmerne reflektujú výšku príjmov, kvalitu života a anticipáciu budúcnosti. Jednotlivec má takto predpoklady na lepšiu orientáciu v zložitých vzťahoch neustále sa meniaceho globálneho (životného, sociálneho, kultúrneho, právneho, ekonomického) prostredia.

Úspešná národná stratégia rozvoja ľudského kapitálu podľa Beckera vyžaduje investovať do vzdelávania aspoň jednu pätinu hrubého domáceho produktu (HDP). Ale jedným dychom dodáva, že žiaden štát na svete nie je schopný (alebo ochotný na základe reorientácie štátnej fiskálnej politiky) takúto vysokú investíciu do vzdelávania podstúpiť. Gary Becker obhajuje ekonomickú podporu stratégie vzdelávania hlavne faktom, že vytrvalý rast priemerného HDP na osobu v parite kúpnej sily (GDP per capita) počas devätnásteho a dvadsiateho storočia bol z veľkej časti spôsobený najmä expanziou vedecko-technických poznatkov vo všetkých oblastiach vedy a výskumu. Tieto poznatky spoločne s rôznymi druhmi inovácií niekoľkonásobne zvýšili produktivitu práce a tiež produktivitu ostatných vstupov vo výrobných procesoch. Nárast závislosti priemyslu na sofistikovaných a úzko špecializovaných znalostiach úžasne zvýšil morálnu aj finančnú hodnotu vzdelania a kvalifikácie, technických i odborných poznatkov.

Svetové firmy reagovali elasticky na zmeny v produkčnom (ekonomickom) prostredí zavádzaním nových technológií, optimalizáciou procesov a zvyšovaním nárokov tak na svojich existujúcich pracovníkov rovnako ako aj na budúcich uchádzačov o zamestnanie. Jednotlivci boli tým pádom nútení kontinuálne rozširovať svoje vedomostné kapacity, znalosti a zručnosti, keďže si uvedomovali, že situácia na trhu práce sa začala výrazne vyvíjať v prospech ľudí s výnimočnými či nadpriemernými schopnosťami a zručnosťami. Títo boli uprednostňovaní pred priemernými jednotlivcami vo výberových konaniach na špecializované pracovné pozície a vyššie manažérske posty v organizáciách. Okrem toho, „elita“ sa od priemeru neodlíšila len typom vykonávaných povolání v pracovnoprávných vzťahoch. Koniec dvadsiateho storočia ukázal existujúci enormný rozdiel vo výške príjmov jednotlivcov, ktorý priamo úmerne rástol spolu s individuálnou jedinečnosťou. Elita jednoducho nadobudla určitý typ konkurenčných výhod, ktoré jej nakoniec ponúkli širšie možnosti uspokojovať svoje konzumno-materialistické a iné potreby.

V súčasnosti, ako prostriedok na zvyšovanie hodnoty ľudského kapitálu už neslúži len základný a stredný školský či univerzitný systém, rovnako dôležitú úlohu zohrávajú aj rozvojové a tréningové programy organizácií zamerané na školenie vlastných zamestnancov, ich špecifických kompetencií, zručností a znalostí. Firmy v zásade realizujú dva druhy rozvojových programov pre svojich zamestnancov: interný tréning realizovaný priamo na pracovisku (on-the-job training) a externý tréning realizovaný mimo pracoviska (off-the-job training). Najčastejšie formy tréningu na pracovisku sú koučing, projektové pracovné tímy, vertikálna a horizontálna rotácia pracovného zaradenia alebo obohacovanie pracovnej činnosti o niektoré aktivity, ktoré vo funkcionálnej organizačnej štruktúre prislúchajú manažérom nižšieho stupňa. Tréning mimo pracoviska, nazývaný tiež formálny tréning, je zväčša

⁵ BECKER, G. S.: *Teorie preferencí*. Praha : Liberální institut, 1997. s. 195.

⁶ tamtiež

uskutočňovaný v podobe povinnej účasti zamestnancov na vzdelávacích kurzoch alebo odborných seminároch. Okrem toho, mnohé firmy sponzorujú dištančné štúdium svojich zamestnancov na prominentných domácich i zahraničných univerzitách a finančne sa podieľajú aj na ich doktorandskom alebo inom vyššom štúdiu.

Všetky aktivity investícií do ľudského kapitálu napokon priamo či nepriamo vedú k zvyšovaniu individuálnych kompetencií, produktivity a zisku, ktorý plynie z implementácie nadobudnutých vedomostí do praxe. Ekonomický rast tak úzko súvisí s pozitívnou synergiou medzi dosiahnutou hodnotou ľudského kapitálu na jednej strane a úspešnou implementáciou novonadobudnutých znalostí na strane druhej.

Investovanie do osobného kapitálu by malo byť v konečnom dôsledku prejavom individuálnych rozhodnutí uskutočnených na základe porovnania výnosov a nákladov. Za tieto rozhodnutia nesie každý osobnú zodpovednosť. Nesmieme banalizovať skutočnosť, že takýto prístup je možný len v slobodnej spoločnosti, kde absentuje centrálna plánovacia autorita a centrálné rozhodovanie o pohyboch a osudoch iných ľudí. Ide o esenciálne prirodzené princípy, ktoré už pred dvestotridsiatimi rokmi definoval otec klasickej ekonómie Adam Smith vo svojom nadčasovom diele *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov*⁷. Smith zdôrazňoval, že dobrovoľné individuálne rozhodovanie ľudí sledujúce ich osobné záujmy, ktoré sú v súlade s celospoločenskými záujmami (racionálny egoizmus), predstavujú podstatu harmonického fungovania prirodzene slobodnej spoločnosti. „Tým, že ľudia sledujú len svoj vlastný záujem, slúžia často záujmom spoločnosti účinnejšie, než keby sa o to vedome usilovali.“⁸

Smith veril v prirodzený, alebo inak povedané, spontánný poriadok. Rovnako ako neskôr predstaviteľ Rakúskej školy a laureát Nobelovej ceny Friedrich August von Hayek, ktorý takýto poriadok nazval *katallaxiou* (trhovým poriadkom) a bol presvedčený, že iba *katallaxia* zaručuje najefektívnejšiu možnú bezkonfliktnú spoluprácu ľudí, nezávislú na akomkoľvek druhu centrálného rozhodovania či politiky stanovovania spoločných cieľov.

Demokratická Slovenská republika však nevyvoláva dojem, že by bola celkom adaptovaná na systém zmyšľania v zmysle ekonomickej zásady *laissez-faire* a ani presvedčená o schopnosti samoregulácie trhu. Pravdepodobne to vyplýva z vedomia akejsi spásonosnej potreby štátnych intervencií či garancie štedrej sociálnej politiky, ktorej cieľom by mala byť (iluzórna) záruka spokojného a bezstarostného života, keďže väčšina ľudí odmieta na seba prijať ťarchu zodpovednosti. A možno sa jedná len o nepochopenie podstaty myšlienky hospodárskej politiky s minimálnou vládou.

Základom pozitívneho ľudského konania je pocit ochrany, bezpečnosti, sociálnej istoty a slobody. Každý jeden jednotlivec sa v prvom rade snaží uspokojovať svoje primárne potreby, ktorými sú fyziologické potreby a potreby bezpečnosti a sociálnej istoty. Až potom začína myslieť na potreby spolupatričnosti, nezávislosti, osobného rastu a sebarealizácie. Koniec koncov z takto hierarchicky usporiadaných potrieb vychádza aj známa psychologická teória Američana Abrahama Maslowa (Pyramída potrieb) a z väčšej miery aj na ňu nadväzujúca Alderferova teória motivácie ERG (Existence, Relatedness, Growth). Teraz síce nezávisí na tom, ktorý zo širokej škály motivátorov jednotlivca motivuje v ďalšej práci, ale zdá sa byť celkom oprávnené, že práve garancie výkonu spomenutých prvotných atribútov ľudia očakávajú od poslania štátu. No v mnohých prípadoch si nesprávne vysvetľujú spôsoby akými by mal štát ochranu slobody a osobných istôt zabezpečovať. Častokrát sa totiž stretávame s názormi, že štátne zasahovanie do ekonomiky, regulácie trhu, obmedzovanie

⁷ SMITH, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edinburgh, 1776.

⁸ SMITH, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha : Liberální institut, 2001. s. 16.

konkurencie a centrálné plánovanie sú náležitými nástrojmi na dosiahnutie pocitu bezpečia a slobody u ľudí. Celé nedorozumenie a snaha ľudí podporovať typy vlády s jasnými ambíciami zasahovať do prirodzených trhových procesov a obchodných mechanizmov má svoje korene v intelektuálnej dezinterpretácii Hegelovho pozitivistického chápania slobody a štátu. Existencia štátu je predovšetkým otázkou zabezpečenia slobôd jednotlivcov. Mimo štátu nie je ľudská sloboda. Z dôvodu zlej interpretácie vznikla mylná téza, že štát sa má usilovať o vytváranie podmienok (vytváranie vo význame aktívne zasahovať, tvoriť, pretvárať) a tak garantovať ľuďom slobodu, bezpečnosť a osobné istoty. Dôsledkom toho je fakt, že ľudia slobodný trhový mechanizmus bez intervencií odmietajú, respektíve mu nedôverujú, a „sociálne“ orientovanej vláde delegujú právomoci o týchto záležitostiach rozhodovať.

Pritom štát disponuje možnosťami ako chrániť individuálne záujmy ľudí v spoločnosti, ako zaisťovať ich slobody a istoty bez toho, aby sa priamo či nepriamo krehká katallaxia narúšala. Adam Smith vymedzil tri úlohy centrálnej moci⁹. Prvá úloha. Chrániť ľudí v spoločnosti pred násilím a inváziou cudzích spoločností (dnes: národná obrana, vojsko). Druhá úloha. Chrániť každého člena spoločnosti pred nespravodlivosťou a utlačovaním zo strany iného a povinnosť ustanoviť presné vykonávanie spravodlivosti (dnes: polícia, legislatíva a súdy). Tretia úloha. Zaviesť a udržiavať určité verejné inštitúcie, ktoré nemôžu byť záujmom nijakého jednotlivca alebo malej skupiny jednotlivcov, pretože výnosy nemôžu pokryť náklady jednotlivca alebo malej skupiny, aj keď sa vyplatia spoločnosti ako celku. Nositeľ Nobelovej ceny Milton Friedman ešte dodatočne Smitha doplnil tým, že určil štvrtú úlohu vlády, ktorá vychádza zo Smithovej tretej úlohy. Ide o povinnosť chrániť tých členov spoločnosti, ktorí nemôžu byť považovaní za svojprávnych, vrátane detí. Ku klasickému liberálnemu poňatiu funkcií štátu sa približuje aj autor konceptu transakčných nákladov, Brit Ronald Harry Coase¹⁰. Za kľúčové úlohy štátu označuje národnú obranu, políciu, legislatívnu právomoc a súdy.

Záverom sa dostávame tam, kde sme začínali. Všetky analýzy príčin chudoby, sociálnej exklúzie a marginalizácie na trhu práce vychádzajú v prvom rade z nízkej úrovne dosiahnutého vzdelania jednotlivca. Ten sa na báze nákladov a výnosov rozhoduje o investícií do svojho štúdia a zvyšovania kvalifikácie. Takáto investícia však bude mať zmysel len v legislatívne vymedzenom prostredí osobnej slobody rešpektujúcom vlastnícke práva, etiku a osobnú zodpovednosť za individuálne rozhodnutia. Z národohospodárskeho pohľadu platí, že vzdelanostnému rastu Slovenskej republiky pomôže najmä rozvoj školstva, vedy a výskumu, inovácií a tiež akvizícia know-how.

Podľa výsledkov každoročnej analytickej štúdie Index ekonomickej slobody (Index of Economic Freedom¹¹) realizovanej americkou konzervatívnou organizáciou The Heritage Foundation a redakciou denníka The Wall Street Journal, najväčšiu ekonomickú slobodu a s tým súvisiaci ekonomický rast zaznamenávajú krajiny pokračujúce v odkaze Adama Smitha a nadväzujúcich klasikov. „Ekonomicky najslobodnejšie krajiny podľa Indexu ekonomickej slobody majú najvyššiu úroveň HDP na obyvateľa i rastu reálneho HDP, najnižšiu mieru chudoby, najvyššiu mieru ľudského rozvoja, najnižšiu mieru korupcie a najvyššiu priemernú dĺžku života obyvateľov.“¹² Medzi ekonomicky najslobodnejšie krajiny podľa Indexu ekonomickej slobody patria jednoznačne Hongkong, Singapur, Austrália, USA

⁹ SMITH, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edinburgh, 1776.

¹⁰ HAZLETT, T. W.: *Looking for results – Interview with Ronald Coase*. Reason Magazine, 1997.

¹¹ Index samotný definuje ekonomickú slobodu ako „obmedzenosť vládneho vplyvu na rozhodovanie o produkcii, alebo spotrebe tovaru a služieb nad rozsah nevyhnutný na zachovanie slobody samotnej“.

Kane, T. – Holmes, K. R. – O'Grady, M. A.: *2007 Index of Economic Freedom: The Link Between Economic Opportunity and Prosperity*. Washington : The Heritage Foundation, 2007. s. 38.

¹² *Index ekonomickej slobody 2006: Stručné zhrnutie*. Bratislava : Nadácia F. A. Hayeka, 2006. s. 1.

aj Veľká Británia. Na druhej strane, hospodársky útlm a rastúcu nespokojnosť i nezamestnanosť môžeme pozorovať v krajinách, ktoré až v príliš veľkej miere stavili na finančné prerodovanie v rámci supersilného štátu a teraz doplácajú na výšku domácich daní aj sociálnych odvodov i prerastenú štátnu administratívnu kapacitu. Medzi takéto krajiny patrí najmä Švédsko ale napríklad aj európski ekonomickí giganti ako Francúzsko či Nemecko.

Keďže budúcnosť máme vo vlastných rukách, mali by sme sa snažiť najlepšie ako vieme, aby sa Slovensko časom zaradilo do skupiny úspešných štátov a nie do tej druhej skupiny, medzi krajiny, ktoré svoj racionálny potenciál ekonomickej výkonnosti postupne strácajú.

Autor je absolvent Fakulty managementu Univerzity Komenského v Bratislave

ZOZNAM SKRATIEK

- i) ERG - Existencia, spolupatričnosť, rast
- ii) GDP (HDP) - Hrubý domáci produkt
- iii) IRP - Inštitút pre výskum chudoby (Americký univerzitný inštitút)
- iv) OECD - Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj
- v) UNDP - Rozvojový program OSN
- vi) UNESCO - Organizácia OSN pre výchovu, vedu a kultúru
- vii) UNICEF - Detský fond OSN
- viii) UNO (OSN) - Organizácia Spojených národov
- ix) USA - Spojené štáty americké
- x) WB - Svetová banka

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BECKER, G. S.: *Human Capital*. New York : Columbia University Press, 1975.
2. BECKER, G. S.: *Teorie preferenci*. Praha : Liberální institut, 1997. 344 s. ISBN 8071694630
3. FILADELFOVÁ, J., GERBERY, D., ŠKOBLA, D.: *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava : UNDP, 2006. 100 s. ISBN 80-89263-02-X
4. HAZLETT, T. W.: *Looking for results – Interview with Ronald Coase*. Reason Magazine, 1997.
5. *Index ekonomickej slobody 2006: Stručné zhrnutie*. Bratislava : Nadácia F. A. Hayeka, 2006. 7 s.
6. KANE, T. – HOLMES, K. R. – O'GRADY, M. A.: *2007 Index of Economic Freedom: The Link Between Economic Opportunity and Prosperity*. Washington : The Heritage Foundation, 2007. 408 s. ISBN-10: 0891952748
7. POŠVANC, M., MITOŠINKA, T.: *Analýza vybraných krajín OECD a Slovenska v oblasti vysokého školstva s návrhmi ďalších reformných odporúčaní*. Bratislava : Nadácia F. A. Hayeka, 2004. 115 s.
8. SMITH, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha : Liberální institut, 2001. 986 s. ISBN 8086389154
9. SMITH, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edinburgh, 1776.
10. SMITH, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York : Oxford University Press, 1993.